

Stordriftsfordele i den kommunale verden?

Jens Blom-Hansen, professor

Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet

(email: jbh@ps.au.dk)

1. Indledning

For godt tyve år siden sammenfattede den engelske kommuneforsker Kenneth Newton (1982: 193) de dengang foreliggende forskningsresultater om sammenhængen mellem kommunernes størrelse og effektiviteten i løsningen af de kommunale opgaver på følgende sarkastiske måde:

We can conclude with confidence that, under certain not well understood circumstances, it may, or may not, be more, or less, economical to have larger, or smaller, local authorities. ...

Ti år tidligere havde Elinor Ostrom (1972: 488-490) nået samme lidt deprimerende konklusion i en gennemgang af de daværende amerikanske forskningsresultater. Det var på begge sider af Atlanten meget vanskeligt at finde nogen systematisk sammenhæng mellem kommunestørrelse og økonomisk effektivitet i løsningen af de kommunale opgaver. Sammenhængen forekom kompleks, og forskellige undersøgelser nåede frem til forskellige resultater.

Er der nået nogen afklaring siden da? I en oversigt fra 1995 over forskningsresultater om engelske kommuner når Boyne frem til, at sammenhængen stadig er kompleks, men at der synes at være en tendens til stordriftsulemper. »Most of the significant scale coefficients are positive, which suggests that unit costs rise with scale« (Boyne 1995:

218). I en bredere gennemgang af forholdene i Europa når Martins samme år frem til, at kompleksiteten og manglen på klare sammenhænge fortsat er det dominerende indtryk: »To put it briefly, the existing evidence does not vindicate the belief that large municipalities are more 'efficient' than small ones« (Martins 1995: 457). I en nyere gennemgang af forskningen om kommuner i Australien når Byrnes & Dollery (2002: 405) også frem til, at spørgsmålet om kommunestørrelse og økonomisk effektivitet er svært:

Advocates of amalgamation have premised their arguments on the proposition that substantial efficiency gains would flow from the formation of larger local authorities. It seems clear that research on economies of scale in local government does not support this proposition.

Alt i alt kan man konstatere, at det i den internationale forskning har været svært at finde en entydig sammenhæng mellem kommunernes størrelse og deres effektivitet. Det har med andre ord ikke været muligt at identificere en optimal kommunestørrelse.

I Danmark er forskningen derimod nået frem til ret klare resultater. Spørgsmålet er blevet undersøgt i flere omgange, og konklusionen er, at der er klare indikationer på skalaeffekter, dvs. at kommunernes effektivitet *er* afhængig af deres størrelse. Ser man på kommunernes samlede udgifter, er kommuner på 20-30.000 indbyggere de mest effektive

(Houlberg 1995; 2000; Indenrigsministeriet 2000). Ser man på de forskellige kommunale opgaveområder bliver tingene lidt mere komplicerede. Dels viser det sig, at skalaeffekterne er mindre klare, dels at den optimale kommunestørrelse ikke er den samme på de forskellige områder. På folkeskoleområdet ser det ud til, at der findes stordriftsfordele hele vejen op til de største kommuner (Houlberg 2000: 27-33; Indenrigsministeriet 2000: 51-56; Finansministeriet 1995: 42-44 og bilag 3; Graversen & Heinesen 1999; men se dog Mouritzen 1991: 98-102; Indenrigsministeriet 1998: 136-145; Larsen 1993: 121). På børnepasningsområdet ser det ud til, at der findes en kurvelineær sammenhæng. Børnepasningsudgifterne falder, indtil kommunestørrelsen når 16.000-18.000 indbyggere. De begynder så at stige igen, når kommunestørrelsen når 25.000-30.000 indbyggere. Kommunerne i det mellemliggende interval er altså tilsyneladende de mest effektive (Houlberg 2000: 24-27; Indenrigsministeriet 2000: 56-61). På ældreområdet er der svage indikationer på, at de små kommuner er de mest effektive, men sammenhængene er meget usikre (Houlberg 2000: 33-38; Indenrigsministeriet 2000: 61-64). Ser vi endelig på kommunernes administration, er der her meget klare og stærke indikationer på skalaeffekter. De mest effektive kommuner er de mellemstore, dvs. dem med 30-50.000 indbyggere (Houlberg 2000: 40-41; Indenrigsministeriet 2000: 65-79; Mouritzen 1999: 13-21, 47; 1997).

Vi står dermed tilbage med lidt af et paradoks. De internationale resultater er uklare, mens de danske er klare. Er Danmark en særlig case? Eller skyldes de klare danske resultater, at danske undersøgelser har været gennemført på en bestemt måde? Når de danske resultater vurderes, skal det medtænkes, at de – trods forskellige forfattere – er gennemført efter en fælles skabelon. Datagrundlaget er i alle tilfælde de kommunale regnskaber, og fremgangsmåden er at sammen-

holde de regnskabsførte udgifter pr. indbygger (eller klient) med kommunestørrelsen i regressionsanalyser, hvor der tages højde for en række andre forhold, der kan påvirke kommunernes udgifter.

I det følgende vil jeg argumentere for, at Danmark ikke er en særlig case, men at den danske undersøgelsesskabelon bør suppleres med andre tilgange til belysning af spørgsmålet. Jeg vil først kort genopfriske argumentet for stordriftsfordele og –ulemper i den kommunale verden. Derefter vil jeg diskutere et sæt af metodiske udfordringer, som empiriske undersøgelser af spørgsmålet står overfor. De foreliggende danske undersøgelser vurderes i lyset heraf, og jeg vil argumentere for, at der er behov for at vurdere robustheden af undersøgelserne over for forskellige måder at håndtere disse udfordringer på. Herefter vil jeg empirisk vise, hvad det indebærer at ændre blot én af måderne af håndtere de grundlæggende metodiske udfordringer på. Det viser sig at have ganske stor betydning for vurderingen af kommunale stordriftsfordele. De forsvinder stort set. Derfor vil jeg afslutningsvis fremhæve, at det er vigtigt også at belyse robustheden over for håndteringen af de øvrige metodiske udfordringer.

2. Teorien om stordriftsfordele i den kommunale verden

For en udførlig diskussion af teorien om stordriftsfordele henvises til Houlberg (1995; se også Kalseth m.fl. 1993). I korthed er argumentet, at forekomsten af faste omkostninger bør gøre det muligt at reducere enhedsomkostningerne i takt med, at produktionen øges. Uanset størrelse skal alle kommuner have en kommunalbestyrelse, en borgmester, en vis grundadministration og et vist beredskab på alle lovpligtige områder. Jo større kommunen er, jo flere indbyggere kan disse faste udgifter spredes over. Samtidig er der forhold, der bør gøre produktionen mere effektiv, jo større den bliver. Det drejer sig her om forhold som arbejdsdeling, rutinisering

og specialisering, som i højere grad bliver muligt, jo større kommunen er. Omvendt er der også forhold, der fordyrer kommunernes opgaveløsning, jo større omfang den får. Det drejer sig her om omkostninger til koordination, overvågning og kontrol. Alt i alt giver teorien anledning til en forventning om en U-formet sammenhæng mellem kommunernes størrelse og deres effektivitet. Jo større kommunerne bliver, jo mere får de mulighed for at indhøste stordriftsfordele. Men på et tidspunkt flader stordriftsfordelene ud, fordi stordriftsulemperne begynder at sætte ind. Dermed burde der kunne identificeres en optimal kommunestørrelse. Det præcise optimumspunkt er dog et empirisk spørgsmål.

3. Udfordringer ved at undersøge kommunale stordriftsfordele

Empiriske undersøgelser af stordriftsfordele i den kommunale verden står over for en række metodiske udfordringer, jf. Boyne (1995). Det præcise argument i teorien er, at produktionens størrelse og enhedsomkostningerne hænger sammen. Den første udfordring er dermed at operationalisere disse to begreber. Begrebet »produktionens størrelse« i en kommune måles ofte ved dens indbyggertal. Det svarer til at måle en banks produktion ved antallet af potentielle kunder i bankens nabolag. Det kan være en dårlig proxy, men er det ikke nødvendigvis. Men det kræver, at der er en tæt sammenhæng mellem produktion og befolkningsstørrelse. Det er naturligvis et empirisk spørgsmål. Begrebet »enhedsomkostninger« måles ofte ved udgifter pr. indbygger. Men den producerede enhed er ikke en indbygger, men en serviceydelse, fx en undervisningstime i en folkeskole. Igen bør brugen af proxy'en forsvares empirisk. Udgiftsmålet er ofte også svært at håndtere. Især er det svært at definere, hvor stor en del af kommunernes administrative udgifter der bør henføres til de enkelte opgaveområder. Retteligt bør fx folkeskoleudgifterne omfatte en del af de centrale administrative udgifter i en kommune.

Den næste udfordring er at kontrollere sammenhængen mellem produktionens omfang og enhedsomkostningerne for øvrige forhold, der påvirker enhedsomkostningerne. Det sværeste er at få kontrolleret for kvaliteten af den producerede service. Hvordan måles kvaliteten af fx børnepasning eller folkeskoleundervisning? Som regel er man henvist til 'heroisk' at antage, at kvaliteten er konstant mellem kommunerne, eller at den ikke påvirker sammenhængen mellem produktionsomfang og enhedsomkostninger.

Den tredje udfordring er at få kommunernes investeringsudgifter med i analyserne. Det kan kun lade sig gøre, hvis kommunerne registrerer afskrivninger på kapitalapparatet. Det spørgsmål reguleres i de fleste lande af de centrale myndigheder, der opstiller regler for kommunernes budget- og regnskabssystemer. I Danmark indebærer Indenrigsministeriets autoriserede budget- og regnskabssystem for kommuner og amter, at investeringer ikke afskrives, men udgiftsføres i det år, de afholdes. Derfor er det meget vanskeligt at inddrage kapitalomkostninger i danske analyser af kommunale stordriftsfordele. I kraft af omkostningsreformen er det kommunale budget- og regnskabssystem dog ved at blive ændret, således at investeringer fremover vil blive afskrevet (se www.kl.dk/omkostningsregistrering). Fremtidige analyser får dermed bedre mulighed for at inddrage kapitalomkostninger.

Den fjerde udfordring er at håndtere det forhold, at kommunernes serviceproduktion ikke altid sker på rådhuset, men på institutioner under rådhuset, fx daginstitutioner, folkeskoler, biblioteker og ældrecentre. På disse områder – som i danske kommuner er de udgiftstunge områder – er sammenhængen mellem kommunestørrelse og omkostningseffektivitet indirekte. Hvis der er stordriftsfordele, må det på disse områder i første omgang være et fænomen på institutionsniveauet. Derfor er det første spørgsmål, om store in-

stitutioner kan drives mere effektivt end små. Hvis dette er tilfældet, må stordriftsfordele på kommuneniveauet skyldes, at store kommuner har store institutioner. Empiriske analyser må derfor fokusere på begge disse spørgsmål.

Hvordan har danske analyser håndteret disse fire udfordringer? Det første man kan konstatere, er at spørgsmålet ofte diskuteres eksplicit, og at der som regel tages de nødvendige forbehold, når der konkluderes. Houlberg (2000) er nok den mest omhyggelige. Det næste man kan konstatere, er at der – trods forbeholdene – ikke findes nogen empirisk belysning af betydningen af forskellige måder at håndtere de fire udfordringer på. For der har over årene udviklet sig en ret fast skabelon for, hvordan undersøgelser af stordriftsfordele i danske kommuner gribes an. Udfordring nr. 1 håndteres ved at måle produktionsomfang med indbyggertallet, og enhedsudgifter defineres som udgifter pr. indbygger eller klient. Udfordring nr. 2 tages ikke op. Der findes simpelt hen ikke mål for kvaliteten af de centrale kommunale serviceydelser, som både er meningsfulde og kvantificerbare. Den tredje udfordring tages heller ikke op. Datagrundlaget i de danske analyser er de kommunale regnskaber, og her registreres afskrivninger som sagt ikke endnu. Den fjerde udfordring tages heller ikke op. Alle undersøgelser holder sig på kommuneniveauet. Skabelonen er dermed, at kommunale stordriftsfordele i Danmark undersøges ved at sammenholde kommunernes indbyggertal med udgifterne pr. indbygger uden kontrol for kvalitet, uden at medtage kapitalomkostninger og uden skelen til, at de mest udgiftstunge områder er institutionsområder. Skabelonen kan – med visse variationer – findes hos Houlberg (1995; 2000), Indenrigsministeriet (2000), Mouritzen (1997; 1999), Finansministeriet (1995) og Christoffersen & Larsen (2002). Reelt befinder vi os dermed i en situation, hvor robustheden af de danske forskningsresultater over for forskellige må-

der at håndtere de fire udfordringer ikke kan belyses.

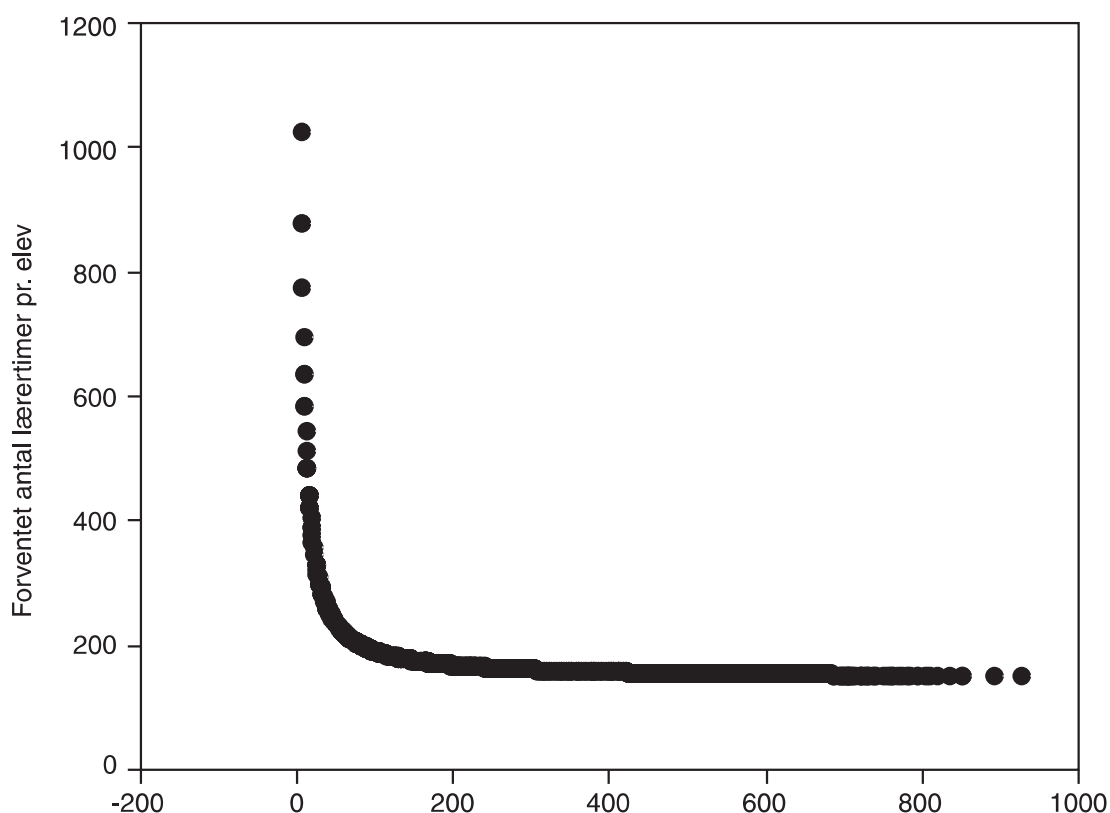
I det følgende belyses betydningen af en enkelt af de fire udfordringer – nemlig det forhold, at kommunernes serviceproduktion ikke altid sker på rådhuset, men på institutioner under rådhuset. Som sagt er udfordringen her, at spørgsmålet om stordriftsfordele i første omgang må rettes mod institutionerne. Hvis store institutioner kan drives mere effektivt end små, kan blikkes herefter rettes mod kommuneniveauet. Her vil spørgsmålet så være, om der findes en sammenhæng mellem kommune- og institutionsstørrelse. Udfordringen belyses ved at se nærmere på folkeskole- og børnepasningsområdet samt kommunernes administration.

4. Kan store kommunale institutioner drives mere effektivt end små?

De fleste og mest sammenlignelige kommunale institutioner findes på folkeskole- og børnepasningsområdet. I det følgende belyses derfor, hvorvidt der findes skalaeffekter på skoler og daginstitutioner. Der henvises til Blom-Hansen (2004a: 263-266; 2004b: 280-286) for en udførlig diskussion og gennemgang af de analyser, der omtales.

Folkeskolerne belyses i figur 1. Den viser sammenhængen mellem skolestørrelse (målt ved antallet af elever) og effektiviteten (målt ved antal lærertimer pr. elev) efter kontrol for, om skolerne er offentlige eller private. Alle landets folkeskoler og privatskoler indgår i den analyse, der ligger til grund for figuren, i alt 2.115 skoler. Figuren viser, at der findes klare stordriftseffekter på skoleniveauet. Lærerforbruget pr. elev falder drastisk med skolestørrelsen i starten af størrelsesintervallet. Men bemærk, at allerede ved en skolestørrelse på omkring 150 elever begynder stordriftsfordelene at flade ud. Lærerforbruget pr. elev ser dog ud til at blive ved med at aftage, jo større skolen bliver. Der er altså ingen tegn på stordriftsulemper.

*Figur 1. Sammenhæng mellem skolestørrelse og lærerforbrug pr. elev
(alle landets skoler)*

Anm. Figuren viser sammenhængen mellem skolestørrelse (antal elever) og lærerforbrug pr. elev for en folkeskole.

Daginstitutionsområdet belyses i figur 2. Den viser sammenhængen mellem institutionsstørrelse (målt ved antallet af pladser) og effektiviteten (målt ved udgift pr. plads) for børnehaver i Århus Kommune efter kontrol for, om børnehaverne er kommunale eller selvejende, og om de har handicappede børn. Der indgår 124 børnehaver i den analyse, der ligger til grund for figuren. Det skal understreges, at i modsætning til folkeskoleanalysen ovenfor, er der altså her tale om situationen i en enkelt kommune. Endvidere viser figuren kun situationen for børnehaver. Den tilgrundliggende analyse omfatter dog også vuggestuer og aldersintegrerede institutioner, hvor nogenlunde det samme billede tegner sig. Med disse forbehold viser figuren, at resultatet fra folkeskoleområdet også kan findes på daginstitutionsområdet. Der er klare

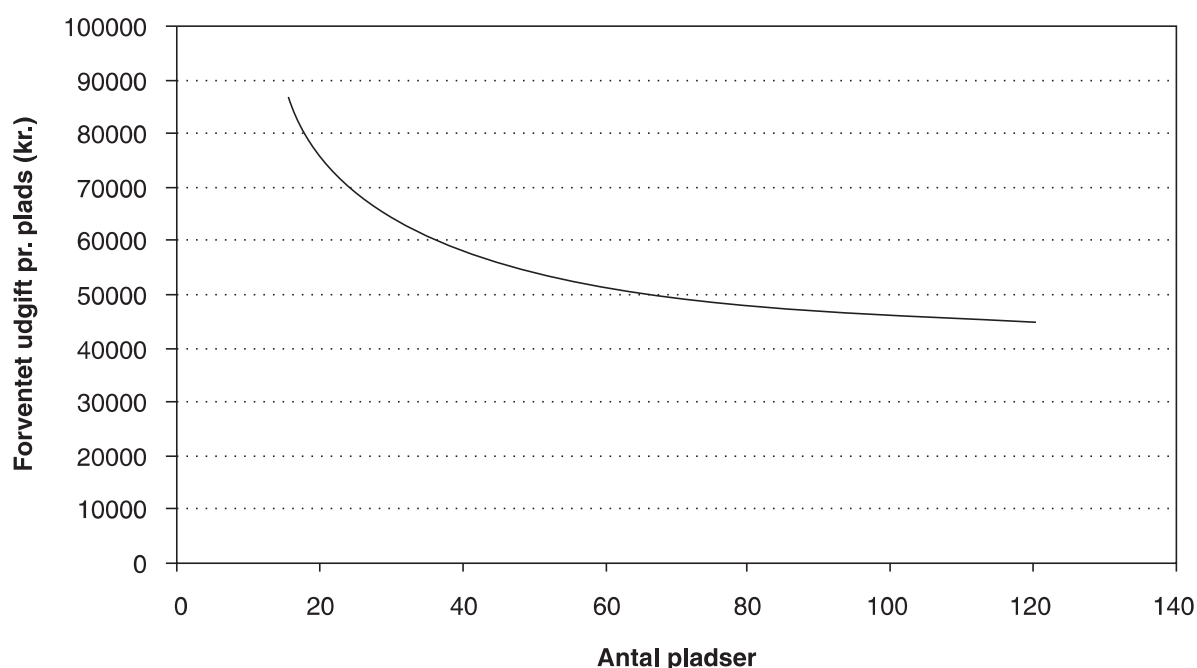
tegn på stordriftsfordele, men de aftager med institutionsstørrelsen.

Alt i alt indikerer de omtalte analyser, at der findes skalaeffekter på institutionsniveauet i kommunerne. Store institutioner kan faktisk drives mere effektivt end små. Men det hører med til billedet, at stordriftsfordelene flader ud. Når institutionerne får en vis størrelse, bliver gevinsten ved yderligere vækst meget lille.

5. Er der sammenhæng mellem institutionsstørrelse og kommunestørrelse?

Stordriftsfordele på institutionsniveauet er som nævnt ikke ensbetydende med stordriftsfordele på kommuneniveauet. Dette forudsætter en sammenhæng mellem institutions- og kommunestørrelse. De store institutioner

Figur 2. Illustration af sammenhængen mellem de århusianske børnehavers størrelse og udgiften pr. plads

Anm.: Figuren viser sammenhængen mellem størrelse og udgift pr. plads for kommunale børnehaver uden handicappede børn.

skal findes i de store kommuner. I det følgende belyses, hvorvidt en sådan sammenhæng findes på folkeskole- og daginstitutionsområdet. Der henvises til Blom-Hansen (2004a: 269-271; 2004b: 286-291) for en udførlig diskussion og gennemgang af de analyser, der omtales.

På folkeskoleområdet er der ingen statistisk signifikant sammenhæng mellem kommunens indbyggertal og størrelsen af folkeskolerne. Det er hovedresultatet af en analyse, hvor der også tages højde for følgende faktorer: Partiideologi, kommunernes velstand, befolkningstætheden, vækst i elevmassen og forekomsten af privatskoler. Når der tages højde for disse forhold, betyder indbyggertallet ikke noget for kommunernes valg af skolestørrelse. Det afgørende er først og fremmest kommunens befolkningstæthed – jo tættere befolket, jo større er folkeskolerne. Men også væksten i elevmassen og forekom-

sten af privatskoler har betydning. Konklusionen er altså, at det *ikke* forholder sig således, at store kommuner har store skoler.

På daginstitutionsområdet findes et tilsvarende – men dog mere nuanceret – resultat. En analyse af sammenhængen mellem kommunernes indbyggertal og størrelsen på børnehaver og aldersintegrerede institutioner viser, at der for børnehavernes vedkommende ikke er nogen sammenhæng. Her er resultatet altså parallelt til resultatet på folkeskoleområdet. For de aldersintegrerede institutioner viser det sig, at der faktisk findes en vis sammenhæng med kommunestørrelsen. De større kommuner har større aldersintegrerede institutioner. I analysen er der kontrolleret for de samme faktorer som på folkeskoleområdet, dvs. partiideologi, kommunernes velstand, befolkningstætheden og udviklingen i børnetallet. Afgørende for kommunernes valg af daginstitutionsstørrelse er befolkningstæthed

og udviklingen i børnetallet. Men for de aldersintegrerede institutioner betyder kommunestørrelsen som sagt også noget. Konklusionen er dermed, at der på dagpasningsområdet findes en delvis sammenhæng mellem institutions- og kommunestørrelse.

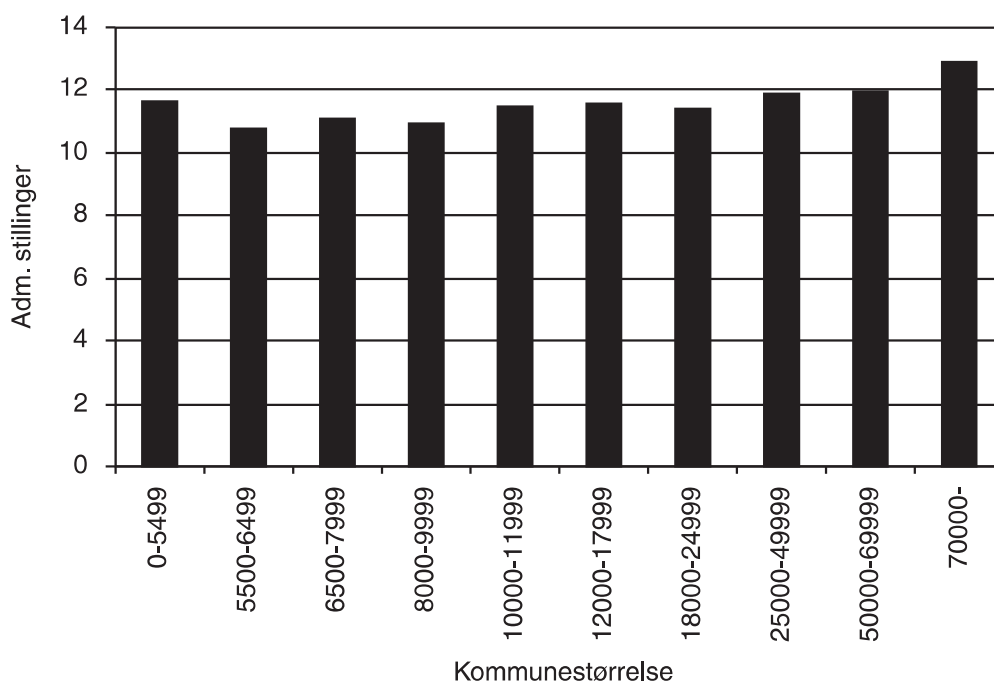
Alt i alt er der dermed på de store kommunale institutionsområder meget begrænset belæg for at tale om stordriftsfordele. Store institutioner kan ganske vist drives mere effektivt end små. Men kæden hopper af i andet led. For sammenhængen op til kommuneniveauet er svag. På folkeskoleområdet hænger institutions- og kommunestørrelse slet ikke sammen, og på børnepasningsområdet er sammenhængen kun delvis til stede.

6. Kommunernes administration og institutionsniveauet

På administrationsområdet har man hidtil fundet de klareste tegn på stordriftsfordele i den kommunale verden. Her er sammenhængen mellem kommunestørrelse og omkostninger tilsyneladende klarere end på noget andet område. Men problemet med at tage institutionsniveauet alvorligt stikker også hovedet frem her.

Hidtidige analyser har alle benyttet kommunernes regnskaber som datakilde. Her registreres administrative udgifter på to måder. For det første findes der en særlig hovedkonto til administrative formål. Her registreres udgifter til den enkelte kommunes centrale administration, fx lønudgifter til rådhuspersonalet. For det andet findes der særlige kon-

Figur 3. Stordriftsulemper i kommunernes administration (både central og decentral administration)

Anm.: Figuren viser kommunestørrelsens betydning for kommuner med et landsgennemsnitligt niveau for antallet af børn af enlige forsørgere, ledighed og velstand. Administrative stillinger er opgjort som antal stillinger pr. 1.000 indbyggere.

ti til kommunens enkelte institutioner – skoler, børnehaver, ældrecentre mv. Her registreres udgifter til den administration, der sker ude på de enkelte institutioner, fx lønudgifter til ledere af børnehaver og skoler. De administrative udgifter på institutionsniveau kan dog i kommunernes regnskaber ikke adskilles fra institutionernes øvrige udgifter. Derfor kan analyser, der baserer sig på regnskabsoplysninger, ikke medtage decentral administration. Hittidige analyser af stordriftsfordele i kommunernes administration baserer sig dermed kun på en delmængde af kommunernes samlede administration. Skal man have kommunernes decentrale administration med i analysen, må man benytte et andet datagrundlag.

Nedenfor belyses, hvordan spørgsmålet om administrative stordriftsfordele ser ud, hvis det analyseres med et datagrundlag, der omfatter både central og decentral administration i kommunerne. Metoden er at tage udgangspunkt i administrative stillinger – uanset hvor i den kommunale virksomhed stillingerne findes. På den måde kan man indfange administration både på rådhuset og de kommunale institutioner. Der henvises til Blom-Hansen & Larsen (2005) for en udførlig beskrivelse af metoden og for en diskussion og gennemgang af den analyse, der omtales i det følgende.

Figur 3 viser sammenhængen mellem kommunernes indbyggertal og deres administrative omkostninger (både central og decentral administration) efter kontrol for antal børn af enlige forsørgere, ledighed og velstand. Det fremgår, at den tydelige negative sammenhæng, som tidligere analyser har fundet, nu er væk. For det første er sammenhængen mellem kommunestørrelse og administrative omkostninger ret svag. For det andet er tendensen i sammenhængen vendt på hovedet. Der er nu ret klare indikationer på administrative stordriftsulemper. Kommunerne bliver dyrere og dyrere at administrere, jo større de bliver.

7. Konklusion

I de forgående tre afsnit er betydningen af to-niveau problematikken i analyser af kommunale stordriftsfordele belyst. Når kommunernes ydelser produceres og leveres af institutioner, må analyser af skalaeffekter i første omgang fokusere på institutionsniveauet. Findes der skalaeffekter på dette niveau? Hvis ja, kan blikket rettes mod kommuneniveauet. Er det sådan, at institutions- og kommunestørrelse hænger sammen? Kun hvis svaret her også er ja, kan man tale om skalaeffekter på den del af kommunernes opgaver, der leveres af institutioner. Analyserne ovenfor viser, at der faktisk findes stordriftsfordele på institutionsniveauet, men at der kun er en meget svag sammenhæng mellem institutions- og kommunestørrelse. Videre viste analysen af administrationsområdet, at hvis to-niveau problematikken tages alvorligt her, vender det traditionelle billede også. Inddrages den decentrale administration på de kommunale institutioner i analysen, viser det sig, at de store kommuner er de dyreste at administrere. Alt i alt sætter disse analyser dermed spørgsmålstegn ved, om der findes stordriftsfordele i kommunerne i Danmark.

To-niveau problematikken var imidlertid kun en af de fire metodiske udfordringer, der blev diskuteret indledningsvis i artiklen. Betydningen af de tre andre er ikke belyst. Artiklens analyser af to-niveau-problematikken er her gennemført med de samme problematiske antagelser – dvs. produktionens størrelse måles ved kommunens indbyggertal, enhedsudgifter måles ved udgifter pr. indbygger/klient, der kontrolleres ikke for kvalitetsforskelle, og kapitalomkostninger inddrages ikke.

Hvor robuste de hittidige forskningsresultater er over for forskellige måder at håndtere disse vanskelige metodiske udfordringer, kan vi ikke vide. Men mon ikke et godt gæt er, at de komplekse og usystematiske resultater, som den internationale forskning har afdækket og som blev diskuteret i artiklens indled-

ning, også vil indfinde sig på dansk grund? Danmark er næppe en særlig case.

Litteratur

- Blom-Hansen, Jens. 2004a. »Stordriftsfordele i den kommunale serviceproduktion? Skoleområdet som eksempel«, pp. 260-275 i Jens Blom-Hansen, Asbjørn Sonne Nørgaard & Thomas Pallesen (red.). *Politisk ukorrekt*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Blom-Hansen, Jens. 2004b. »Stordriftsfordele i den kommunale serviceproduktion? Børnepasning som eksempel«, *Nordisk Administrativ Tidsskrift* 85: 277-294.
- Blom-Hansen, Jens & Brian Larsen. 2005. »Jo større, jo dyrere. En ny belysning af skalaeffekter i den kommunale administration«, *Nordisk Administrativ Tidsskrift* 86: 5-28.
- Boyne, George A. 1995. »Population Size and Economies of Scale in Local Government«, *Policy and Politics* 23: 213-222.
- Byrnes, Joel & Brian Dollery. 2002. »Do Economies of Scale Exist in Australian Local Government? A Review of the Research Evidence«, *Urban Policy and Research* 20: 391-414.
- Christoffersen, Henrik & Karsen Bo Larsen. 2002. »Central government regulation in an inhomogeneous Danish local government structure«. Paper prepared for the 2002 Danish Public Choice Workshop. AKF, november.
- Finansministeriet. 1995. *Folkeskolens økonomi*. København.
- Graversen, Brian Krogh & Eskil Heinesen. 1999. *Ressourceforbruget i folkeskolen: Forskelle mellem kommunerne*. København: AKF Forlaget.
- Houlberg, Kurt. 1995. »Kommunale stordriftsfordele – myte eller realitet?«, *Nordisk administrativ tidsskrift* 76: 65-89.
- Houlberg, Kurt. 2000. *Kommunale stordriftsfordele – hvor finder vi dem og hvor store er de?* København: AKF Forlaget.
- Indenrigsministeriet. 1998. *Betænkning nr. 1391 om kommunernes udgiftsbehov*. København.
- Indenrigsministeriet. 2000. *Den kommunale struktur. Størrelseseffekter i den kommunale sektor*. København.
- Kalseth, Jorid, Jørn Rattsø & Rune Sørensen. 1993. »Ressursbruken i kommunal administrasjon«, *Tidsskrift for samfunnsforskning* 34: 219-242.
- Larsen, Hanne D. R. 1993. *Stordriftsfordele i folkeskolen – et argument for kommunesammenlægninger?* Upubliceret specialeopgave, Odense Universitet.
- Martins, M. R. 1995. »Size of Municipalities, Efficiency, and Citizen Participation: A Cross-European Perspective«, *Environment and Planning C: Government and Policy* 13: 442-458.
- Mouritzen, Poul Erik. 1991. *Den politiske cyklus*. Århus: Politica.
- Mouritzen, Poul Erik. 1997. »Det kommunale selvstyre«, pp. 62-96 i Peter Bogason. *Forvaltning og stat*. Århus: Systime.
- Mouritzen, Poul Erik. 1999. *De små kommuner. De er ikke så ringe endda*. København: AKF Forlaget.
- Newton, K. 1982. »Is Small Really so Beautiful? Is Big Really so Ugly? Size, Effectiveness, and Democracy in Local Government«, *Political Studies* 30: 190-206.
- Ostrom, Elinor. 1972. »Metropolitan Reform: Propositions Derived from Two Traditions«, *Social Science Quarterly* 53: 474-493.